

FIRUDIN ƏLİ OĞLU ABBASNEJAD
 AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar
 İnstitutunun dissertantı
 e-mail: fn.abbasnejad@gmail.com

XACƏ FƏZLULLAH RƏŞİDƏDDİN VƏ ONUN İSLAM ALƏMİNDƏ YAYILMIŞ ƏSƏRLƏRİ

Açar sözlər: Fəzlullah Rəşidəddin, Rəbi-Rəşidi, Cameüt-Təsanifi-Rəşidi, Elxanilər, Məcmueyi-Rəşidiyyə.

Ключевые слова: Фазлуллах Рашидаддин, Раби-Рашиди, Джамеут-Тасанифи-Рашиди, Эльханиды, Маджмуаи-Рашидийа.

Key words: Rashidaddin, Rabi-Rashidi, Jameut-Tasanifi-Rashidi, Elkhanids, Majmuay-i-Rashidiyya.

Xacə Fəzlullah Rəşiddədin bin Əbi əl-Xeyr bin Əli (və ya Qali) Həmədəni bəzi xüsusiyyətlərinə görə İslam mədəniyyəti tarixində misli görünməmiş şəxsiyyətlərdən biri sayılır. Elxanilərin hakimiyyəti dövründə Elxanilər tarixinin yazılmasında, eləcə də Təbrizdə "Rəbi-Rəşidi" adı ilə məşhur olan elm və mədəniyyət mərkəzinin yaradılmasında onun rolunu nəzərə alaraq yanaşı, bir məsələni də xatırlatmaq lazımdır ki, Rəşidəddin din və hikmət mövzularında xeyli əsərlər yazmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, onun qələmə aldığı əsərlərdə başlıca xüsusiyyət bundan ibarət idi ki, o, öz əsərlərini yazarkən nizamlı, kollektiv və sistemli iş prinsipindən faydalanırdı. Kollektiv fəaliyyət prinsipi mətnlərin hazırlanması və nəşr edilməsinin bütün mərhələlərində xüsusi rola malik idi və o, hakim dairənin sifarişi ilə kitabların yazılmasına daha çox diqqət göstərirdi.

F.Rəşidəddinin siyasi, mədəni və dini fəaliyyəti barədə çoxsaylı əsərlər yazılmışdır. Həmçinin onun Quran təfsirində islahatçı düşüncələri haqqında Doroty Kravleskinin "Əl-ərəb və İran" kitabında, eləcə də Beyrutda 1993-cü ildə nəşr edilən "Dərasate fi ət-tarix vəl-ədəb min əlmənzur" (دراسات في التاريخ والأدب من المنظور الایدیولوجی) kitabında qeydlər yer almışdır.

Xacə Fəzlullah Rəşiddədin geniş dünyagörüşə, biliyə, dərin savada yiyələnmiş bir şəxs olmuşdur. Alman alimi Yozef Fanas yazdığı kitabında (1981) bu ziyalı vəzirdən söz açmış və onun müəllifi olduğu əsərlərin elmi dəyərini qiymətləndirmişdir. O, Rəşidəddinin fars və ərəb dilində olan əsərlərinin tərcüməsi və onların nəşrinin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd etmişdir.

Rəşidəddin Fəzlullah müəllifi olduğu əsərlərinin məcmusunu "Cameüt-Təsanifi-Rəşidi" adı ilə nəfis bir tərtibatla hazırlayaraq araya-ərsəyə gətirmişdir. Bu əsər iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə elm, şəriət, hikmət, maarif, ikinci hissədə isə tarix, hekayələr, ölkələrin coğrafi mövqeyi və bəzi elmi mövzulardan bəhs olunur. Birinci hissənin özü iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə 4, ikincisi 2 kitabə şamil olunur. Birinci bölmədəki kitablar: "Ət-Tozihat", "Məftahüt-Təfasir", "Əs-Sultaniyyə" və "Lətaifül-həqaiq". Bu kitablar ümumilikdə "Əl-Məcmuətür-Rəşidiyyə" adlandırılmışdır.

"Ət-Tozihat" kitabı giriş və 19 risalədən ibarətdir. Risalələr daha çox Quran ayələrinin və ya hədislərin təfsirinə həsr olunub. Burada fəlsəfədən də bəhs olunur. "Məftahüt-Təfasir" adlanan ikinci kitab 8 risaləyə şamil olunur və iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə müqəddəs Quran, onun təfsiri və rolu, ikinci hissə isə cəbr və riyaziyyata aid mövzulardan bəhs edir. "Əs-Sultaniyyə" adlanan üçüncü kitabda müəllif özü barədə qeydlər aparmışdır. Bu kitabda peyğəmbərlik, axirət, ilahi peyğəmbərlər, eləcə də xəlifələrdən danışılır. "Lətaifül-həqaiq" adlanan dördüncü kitab fatihə, giriş və 4 risalədən ibarətdir. Bu risalələrdə Quranın bəzi ayələrinin təfsiri verilmiş, hikmət, fəlsəfə və kəlam mövzularına toxunulmuşdur.

"Cameüt-Təsanifi-Rəşidi"-nin birinci hissəsinin ikinci bəndi iki kitabdan ibarətdir – "Əlhəqaiq" və "Asar və Ehya". Birinci kitab Quranın bəzi surələri və ayələrinin təfsirindən, eləcə də Quran, fəlsəfə, kəlam elmindən bəhs edən 17 risalədən, ikinci kitab isə əkinçilik, heyvanlar aləmi, mədənlər və digər sahələrdən bəhs edir.

"Cameüt-Təsanifi-Rəşidi" kitabının ikinci hissəsi də iki bölməyə ayrılır. Birinci bölmədə qeyd olunan siyahıda vurğulandığı kimi 4 cildən ibarət "Cameüt-tarix" kitabı yer alır. İkinci bölmədə

“Ədviyyeye-mofrede” kitabıdır ki, daha öncə onun nüsxəsi burada mövcud deyildi. Onun orijinal nüsxələrinin tapılaraq bir araya gətirilməsi, qədim Çin dilindən fars dilinə tərcümə edilməsi istiqamətində çoxlu səylər göstərilmişdir. Bu əsər dörd cildən ibarətdir: birincisi Çin təbabəti, ikincisi Çin əhlinin dərman preparatları, üçüncü cild monqol təbabətində dərman preparatları, dördüncü isə Çin siyasəti və xalqının həyat şəraitindən bəhs olunur.

Yuxarıda sadalananlar “Cameüt-Təsanifi-Rəşidi”-in ümumi planını təşkil edir ki, müəllif pərakəndə olan bütün əsərlərini həmin plana uyğun olaraq bir topluda cəmləşdirmək istiqamətində səy göstərmişdir.

Diqqət çəkən məqamlardan biri bundan ibarətdir ki, bu siyahıya nəzər saldıığımız zaman belə deyə bilərik ki, bütün bu əsərlər iki dildə - ərəb və fars dilində hazırlanmışdır. Başqa sözlə desək fars dilində yazılan əsərlər ərəb dilinə, ərəb dilində yazılanlar isə fars dilinə tərcümə edilmişdir. Bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, Rəşidəddinin bir çox əsərlərinin məhv olması, onun tərəfindən təsis edilən bəzi mərkəzlərin düşmənləri tərəfindən dağıdılması səbəbindən bu dahi şəxsiyyətin yuxarıda qeyd olunan bütün əsərlərinin neçəsinin fars və ərəb dilində qələmə alınmasını demək çətindir. Çünki onlar barədə kifayət qədər məlumat yoxdur. Bu gün bu əsərlərdən yalnız bir qisminin nüsxələri mövcuddur ki, onların da hamısı nəşr edilməmişdir. Bununla da keçmişdən miras qalan sənədlərdə, “Cameüt-Təsanifi-Rəşidi” və “Rəbi-Rəşidi” vəqfnaməsində qeyd olunanları nəzərə alaraq, belə demək olar ki, bu iş tam olaraq mükəmməl bir formada həyata keçmişdir. Bu əsərlərin çoxsaylı nüsxələri vəzirin göstərişinə əsasən sonralar müxtəlif şəhərlərdə hazırlanaraq ərəsəyə gətirilmişdir. Qeyd olunan siyahıda yazılır: “Müəllif İ.Ənsari bu kitabları ayrı-ayrılıqda və onların bəzilərini toplu şəkildə ərəb və fars dilində hazırlamışdır”.

“Cameüt-Təsanifi-Rəşidi” toplusunda ərəb və fars dilində olan bütün nüsxələr əks olunmuş, onların siyahısı geniş bir formada redaktə edilmişdir. Bu kitab Rəbi Rəşidi Kompleksinin günbəz hissəsində saxlanılmışdır ki, insanlar həməmən bu nüsxədən faydalana bilsinlər. Bununla yanaşı elə bir şərt də qoyulmuşdu ki, Allah yolunda verilən bəxşiş və ianələrdən yığılan vəsaitə əsasən hər il Rəbi-Rəşidi Kompleksinin ümumi kitab fondundan və Xacə Rəşidəddinin müəllifi olduğu digər kitabların nüsxələri Bağdad kağızı üzərində nəfis və gözəl xətlə yazılaraq İslam dünyasının digər mötəbər şəhərlərinə göndərilsin. Rəbi-Rəşidinin vəqfnaməsində də bu son məqama toxunulmuşdur. Bu sənədə əsasən Fəzlullah belə bir şərt də qoymuşdu ki, Rəbi-Rəşididə olan fəqihlər bu əsərlərin bir nüsxəsinin üzünü köçürərək tədris zamanı ondan yararlanmalıdırlar.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə qənaətə gəlirik ki, Xacə Fəzlullah Rəşidəddin geniş bir elmi, mədəni və tədris proqramı ilə Rəbi-Rəşidi elm və tədqiqat ocağının bünövrəsini qoymaqla yanaşı, qarşısına belə bir məqsəd qoymuşdu ki, oxşar tarixi nümunələrə, eləcə də əcnəbilərin elmi əsərlərinin tərcüməsini diqqət mərkəzində saxlayan yeni bir yazı və təhsil sistemi yaratmış olsun. Bununla da kitab yazmaqla yanaşı, onların köçürülmə və tərcümə edilməsi işini də xüsusi olaraq diqqət mərkəzində saxlayırdı. Tarixi nöqteyi-nəzərdən vəziyyət müxtəlif olsa da, Rəşidəddinin fəaliyyət və baxışlarının bəzi xüsusiyyətləri insansevərlik və humanizm nümunəsini xatırladır.

Əlbəttə ki, vəzir Rəşidəddinin layihəsi ilk növbədə siyasi xarakter daşıyırdı. O, bu layihənin həyata keçməsi üçün bütün imkanlarından istifadə edirdi. Onun şəriət, siyasət, din və dövlətin uzlaşması barədə fəaliyyəti, sələfi vəzir Xacə Nizamül-Mülkdən daha təsirli idi. Buna görə də qeyd olunan sahədə bu iki vəzirin rəftar və davranışında oxşar cəhətlər nəzərə çarpır. Rəşidəddinin tarix və digər elmləri, xüsusilə ilahiyyat elmlərini rəsmi şəkildə təqdim etməsi çox güman ki, onun bu sahədə ümumi baxışlarından irəli gəlirdi.

İranda Elxanilərin hakimiyyət dövrü elmin çiçəkləndiyi və inkişaf etdiyi əsr olmuşdur. Yəqinliklə qeyd etmək lazımdır ki, tarixin bu dövründə İranda elmin çiçəklənməsi Məmalik qarşısında Elxanilərin dini siyasətinin kökündən qaynaqlanmış və birbaşa olaraq Elxani dövlətinin qanuniliyi ilə bağlı olmuşdur. Məmalikin ittihamları müqabilində çarəsizlikdən İslamı qəbul etmək məcburiyyətilə üzləşən Elxani dövləti dini leqitimlik məsələsilə bağlı dərindən düşünməyə vadar olmuş və müxtəlif çıxış yolları axtararaq, İranda milli amilləri və Ulcaytunun şiəlik məsələsini diqqət mərkəzində saxlayırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, İranda Elxani hakimiyyətinin əvvəlindən etibarən elmin müxtəlif sahələri inkişaf etməyə, yeni məktəb, tədris və tədqiqat mərkəzləri təsis olunmağa, eləcə də dini mövzular azad şəkildə müzakirə edilməyə başlamışdır. Xüsusilə, Xacə Nəsirəddin Tusi və onun

məktəbi bu işdə çox təsirli rola malik idi. Xacə Fəzlullah Rəşidəddin sünni məzhəbinin ardıcılardan idi və ola bilər ki, Elxanilərin şiə məzhəbinə üz tutmaları onu sünni məzhəbinin ardıcılınının baxışları ilə tənəsüb təşkil edən düşüncə və baxışlar irəli sürməyə, monqolların təfəkkür və düşüncə sütunlarından birinə - başqa sözlə desək xilafət, ümmət və camaatın birliyi, zərbəsindən sonra onun bazasını yenidən qurmaq istiqamətində səy göstərməyə vadar etmişdi. O, İran sünnilərini yeni şəraitdə ümmət və şəriətə malik olduqları mövqelərindən agah etdi. Lakin digər tərəfdən sünni məzhəbinin ardıcılı olmasına baxmayaraq, Məmalik barədə sünni alimlərin düşüncə və baxışları ilə müqayisədə fərqli mövqeyə malik idi. Bu baxışlara əsasən Elxanilərin qanuniliyi ön plana çəkilirdi və Məmalik dövləti qeyri-leqitim qələmə verilirdi. O, öz əsərlərində yeni ideologiyalar irəli sürürdü ki, məhz bu ideologiya Elxani hökumətini əsaslandırma və onun leqitimliyinə təminat verə bilər, dini zərurətlər və əsaslandırma nöqtəyi-nəzərindən Məmalikin Elxanilərlə qarşıdurmasını əsassız göstərə bilərdi.

Bu səbəbdən görürük ki, o, Ulcaytunun sifarişilə çoxsaylı kitab yazmış və bu kitabların qələmə alınması işində dövlətin imkanlarından yararlanırdı. Bununla da o, sünni məzhəbindən olanlarla münasibətdə ihiqat vəzifəni icra etməyə məsuliyyətli idi. Əlbəttə ki, İranın bütün sünniləri bu fikirlə razılaşmırdılar və bu dövrün iranlı alimləri bəzi yazılarında monqollar müqabilində "İslam dövləti" olaraq Məmaliklə həmrəylik nümayiş etdirirdilər. Amma Rəşidəddin şəriət və dəyanətlə bağlı təfsirlərinin təsdiqlənməsi və gücləndirilməsində münasib yol tapdı. O, İranın bir çox sünni və şiə alimlərinə müraciət edərək "Rəşidiyyə Məcmuəsi" (مجموعه رشديه) şamil olan əsərlərini yazılı şəkildə təsdiqləmələrini və onlar barədə müsbət rəy yazmağı xahiş etmişdi.

O dövrün din xadimləri və ruhaniləri rəsmi şəkildə Fəzlullah Rəşidəddinin müəllifi olduğu əsərləri və onun vəzirlik müddətində irəli sürdüyü ideya və fikirləri qəbul edirdilər. Bəzi tədqiqatçılar bunun səbəbini onun keçmişi və yəhudi soyundan olması barədə söylənilənlərlə əsaslandırırılar. Lakin belə görünür ki, məsələ bundan daha mürəkkəb idi. Fəzlullah Rəşidəddin sünni alimlərin tənqid atəşinə tuş gəlirdi. Onun düşüncələrinə qarşı ittihamlar səsləndirilirdi. Lakin şübhəsiz ki, Rəşidəddin bu kimi ittihamlara cavab verməklə yanaşı siyasi-dini layihə barədə düşünürdü. Rəbi-Rəşidi elm və tədqiqat Mərkəzinin yaradılması, müxtəlif əsərlərin yazılması, tərcüməsi, yayılması və tədrisi yalnız bu layihənin tərkib hissəsi idi. Xüsusilə, onun bəzi dini məsələlər, o cümlədən cihadla bağlı islahatçı və ənənələri sındıran baxışlarına nəzər saldıqda görürük ki, bu barədə daha aydın şəkildə danışmaq olar. Təəssüflər olsun ki, vəzirin düşüncələri barədə indiyə qədər əhatəli bir tədqiqat işi görülməmişdir. Lakin belə bir fakt mövcuddur ki, onun yazılarının bir qismi Məmalik hakimiyyətinin Elxanilər hakimiyyətinə qarşı savaşına cavab idi.

Eyni zamanda Exanilər hakimiyyətində vəzir vəzifəsində olan Rəşidəddinin yazılarının müxtəlif məzhəblərdən olan alimlər tərəfindən təsdiqlənməsi bu hakimiyyət quruluşunun qanuniliyini önə çəkməklə yanaşı, ruhanilər və dövlət arasındakı münasibətlərə təsir edirdi. Məhz bu amil hakimiyyətin qanuniliyi üçün fundamental rola malik idi. Əlbəttə ki, Doroty Kravleski Fəzlullah Rəşidəddinin elmi və mədəni fəaliyyətlərinin bu tərəfinə bir o qədər də diqqət göstərməmiş və daha çox onun Quran təfsiri üzrə metodlarına əsasən islahatçı fəaliyyətini və düşüncələrini mütləli edərək araşdırmışdır.

Bəzi hallarda Rəşidəddinin Quran barədə təfsirləri və dini mövzular barədə fikirləri İranda sünni alimlər tərəfindən tənqid atəşinə tutulurdu. Əlbəttə, bu daha çox sünni etiqadının müdafiəsi və eyni zamanda Məmluki dövlətinin sünni ideologiyası ilə münasibətdə müxalif mövqedən çıxış etməsi səbəbindən idi. Amma belə görünür ki, onun İranın müxtəlif yerlərində olan alimlərə müraciəti də iki-tərəfli məqsədlərinə qulluq edir və yalnız onun etiqadlarını müdafiə etmək həddində deyil (bəziləri onu kafirlikdə ittiham edirdilər).

Bununla da Rəşidəddinin əsərlərində yazılan məqamların alimlər tərəfindən müdafiə edilməsi və təsdiqlənməsi Məmalik dövlətinin sünni alimlərinin ittihamlarına, onların Elxanilər dövləti və şəxsən vəzirlə bağlı iddialarına cavab idi.

Onun əsərlərində fars və ərəb dilində rəvayətlərin qədim variantları mövcuddur və onların bir hissəsi artıq çap edilmişdir. Lakin təəssüflər olsun ki, onun ərəb dilində yazdığı rəvayətlər az diqqət mərkəzində olmuş və daha çox fars dilində olanlar nəşr edilmişdir. Rəşidəddinin ərəb dilində yazılan kitablarından biri hal-hazırda Paris Milli Kitabxanasında 2224 şifrlə saxlanılır və şübhəsiz ki, İslam tarixində dəyərli və nəfis nüsxələrdən biri sayılır. Bu nüsxə müzəhhib tərəfindən qızılı mürəkkəblə qələmə alınmışdır. Burada Fəzlullah Rəşidəddinin müəllifi olduğu risalələr və müxtəlif kitablar

möhtəşəm şəkildə bir araya gətirilib. Onun möhtəşəmliyi İslam sivilizasiyası dövründə nəhəng tarixi abidələrin müxtəlif aspektlərdə nişanələrini özündə səciyyələndirməsidir. Nüsxəni ayrılıqda dünya mədəniyyətinə daxil olan ən orijinal bir əsər hesab etmək olar.

“Məcmueyi-Rəşidiyyə” (“Rəşidiyyə məcmuəsi”) “Cəmeüt-Təsanifi-Rəşidi” toplusundandır və bildiyimiz kimi onun daha bir qədim nüsxəsi mövcuddur. Əsər 710-cu ildə başa çatdırılmışdır. Lakin onun müxtəlif risalələrinin yazılma tarixi daha qabaqkı illərə aiddir. Bu toplunun bəzi mətnləri tərtibat nöqtəyi-nəzərindən yüksək olmalarına baxmayaraq, risalələrdən sonra yazılmışdır. Nüsxənin əvvəlində “Ət-Tozihat ər-Rəşidiyyə”nin müqəddiməsinin yazılması (56 b vərəqdə) qəməri təqvimilə 707-ci ilə aid edilir. Bu topluda “Ət-Tozihat ər-Rəşidiyyə”, “Məftahüt-Təfəsis”, “Ər-Risələ əs-Sultaniyyə” və “Lətaifül-həqayeq” ərəb rəvayətlərində bir araya gətirilə bilər.

Başlanğıcda Rəşidəddin toplusundakı əsərlərin dəqiq siyahısını verilməklə yanaşı, müxtəlif alimlərin bu topla ilə əlaqədar yazdıqları müsbət rəylərinə yer ayrılmışdır. Bu alimlərin hamısının adları hakimiyyətdə, məhkəmədə və din sahəsində tutduqları vəzifələr dəqiq olaraq göstərilmişdir. Qütbəddin Şirazi, Şəmsəddin İsfahani, Cəmaləddin Kaşğəri, Şərəfəddin Qəzvini, Nağı Şah Hüseyni, Əsiləddin Tusi, Zeynəddin Məhəmməd Əlkişi, Şərəfəddin Qumi, Əminəddin Hacı Bələ, eləcə də Rey, Amol, Şiraz, Yəzd, Dəməvənd, Təbriz və digər şəhərlərin alim və qazilərindən ibarət 85 nəfər iranlı müsəlman alim tərəfindən Rəşidəddinin əsərlər məcmuəsi barədə müsbət rəy yazılmışdır. Bu nüsxənin elektron variantının hazırlanması həmin nüsxənin böyüklüyü və əzəmətinin bir qismini bizə nümayiş etdirə bilər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Xacə Rəşidəddin güclü idarəetməyə və böyük potensiala malik bir insan idi. Belə ki, onun müəllifi olduğu elm və mədəniyyət mövzularında yazılan əsərləri dünya səviyyəsində tanınmış əsərlərdir. O, kitablarını yazan zaman son dərəcə nizamlı struktur və planlaşdırmadan istifadə edirdi. Fəzlullah Rəşidəddin dəqiq planlaşdırmaya uyğun olaraq, əhatəli bir layihə çərçivəsində öz əsərlərini “Cəmeüt-Təsanifi-Rəşidi” adlı topla şəkildə nəfis tərtibatla bir araya gətirmişdir. Fəzlullah Rəşidəddin tərəfindən bir çox digər əsərlər də yazılmışdır ki, yuxarıda onların bir qismi barədə qısa da olsa məlumat verilmişdir. Xacə Rəşidəddinin Rəbi-Rəşidini yüksək səviyyədə idarə etməsi elmi, mədəni və tarixi əhəmiyyətinə görə tədqiqatçıların diqqətini həmişə özünə cəlb etmişdir. Onlar o dövr elm və təhsil sahəsindəki vəziyyətlə tanış olmaqla bu dahi şəxsiyyətin təcürübələrindən və əldə etdiyi nailiyyətlərindən faydalanmışlar.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT:

1. H.Ənsari. Elxanilər və onların hakimiyyəti altında olan məmləkətlərin üzləşdiyi problemlər və Rəşidəddin Fəzlullahın Səlcuqi səpkili siyasəti. “Tarix və Xarici Əlaqələr” dərgisi. İkinci il, No 3, h.ş 1379, səh 31-53.
2. E.Braun. Sədidən Camiyə qədər: VII əsrin ortalarından IX əsrin axırlarına qədər İranda bədii əsərlər tarixi. Tərcümə edən: Ə. Hikmət. Tehran. H.ş 1327 (1948). Səh 79-105.
3. U.M.Meynəvi. “Hicri təqvimilə VIII əsrdə Çinin elmi əsərlərinin fars dilinə tərcümə” başlıqlı məqalə. Tehran. H.ş 1369.
4. Rəşidinin ümumi təsniflərinin siyahısı. (Fehrest “Cəmeüt-Təsanife-Rəşidi” barədə aşağıdakı əsərlərdə qeydlər mövcuddur: Q.Tahir. “Lətaifül-həqayeq” kitabının II cildinin giriş hissəsi; “Əl-Məcmue ər-Rəşidi” (Paris Milli Kitabxanasında); M.Meynəvi. “Xacə Rəşidəddin vəzir”. s.391-dən sonra;
5. Tarixi-vəsaf. Kitabə. H.q 1269. səh. 84-83.
6. R.Fəzlullah. “Lətaifül-həqayeq”. Q.Tahirinin redaktəsi. Teh. 1976. s. 44-94.
7. Meynəvi. “Nəqde hal”. s. 390-391.
8. A.İ.Aştıyani. “Təqrizat, tozihate-Rəşidi”. “Zəmin” nəşriyyatı. c 27. səh 23.

- 1- حسن انصاری، "چالش ایلخانان و مالیک و سیاست صلحجویانه رشید الدین فضل الله"، فصلنامه تاریخ و روابط خارجی، سال دوم، شماره 3، تابستان 1379ش، ص 31 تا 53 که خلاصه ای از مطالب مقاله خانم کراوولسکی را نیز ارائه داده ایم.
- 2- ادوارد براون، از سعدی تا جامی، تاریخ ادبی ایران از نیمه قرن هفتم تا آخر قرن نهم هجری، عصر استیلای مغول و تاتار، ترجمه و حواشی علی اصغر حکمت، تهران، 1327ش/1948م، از صفحه 79 تا 105.
- 3- مقاله شادروان استاد مجتبی مینوی، "ترجمه علوم چینی به فارسی در قرن هشتم هجری"، در تاریخ و فرهنگ، تهران، 1369ش.
- 4- درباره فهرست جامع التصانیف رشیدی، نک: مقدمه جلد دوم کتاب لطائف الحقائق که به کوشش غلامرضا طاهر به چاپ رسیده است. فهرست جزئیات مؤلفات رشیدی در مقدمه نسخه خطی روایت عربی المجموعة الرشیدیة موجود در کتابخانه ملی پاریس آمده است؛ نک: پس از این؛ نیز نک: مجتبی مینوی، "خواجه رشید الدین وزیر"، در نقد حال، ص 391 به بعد؛ شرحی از مساعی رشید الدین برای حفظ آثارش را ادوارد براون به نقل از کتاب تاریخ مغول کاترمر و بر اساس مقدمه نسخه جامع التصانیف الرشیدیة و شماری دیگر از اسناد آورده است که به غایت خواندنی است؛ نک: براون، همان، ص 91-97 با نقل متن عربی آن در پاورقی.
- 5- تاریخ وصاف، چاپ سنگی بمبئی، 1269ق، ص 83-84؛ با این وصف همو رشید الدین را مجدد دین می خواند، نک: همان، 539، 544
- 6- لطائف الحقائق رشید الدین فضل الله، چاپ غلامرضا طاهر، تهران، 1976م، ص 44-94
- 7- مینوی، نقد حال، ص 390-391؛ عباس اقبال آشتیانی، "تقریظات توضیحات رشیدی"، در فرهنگ ایران زمین، جلد 23 ص 43

АББАСНЕЖАД ФИРУДИН АЛИ ОГЛЫ

ХАДЖА ФАЗЛУЛЛАХ РАШИДАДДИН И ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ, РАСПРОСТРАНЕННЫЕ В ИСЛАМСКОМ МИРЕ

Хаджа Фазлуллах Рашидаддин, живший в конце XIII- начале XIV вв., сыграл большую роль в истории азербайджанской науки и книги. Произведения, написанные им, использовались не только в качестве учебного пособия в научно-образовательном центре Раби-Рашиди, созданном им в результате упорного труда, но и, размноженные переписчиками, посылались в разные восточные страны. Необходимость изучения и исследования произведений Ф.Рашидаддина ощущается и сегодня. Поэтому в представленной статье повествуется о сборнике ученого-везира «Джамеут-Тасанифи-Рашиди» и произведениях, вошедших в него.

ABBASNEJAD FIRUDIN ALI

**KHADJA FAZLULLAH RASHIDADDIN AND HIS WORKS
SPREAD IN ISLAMIC WORLD**

Khadja Fazlullah Rashidaddin living at the end of XIII- beginning of XIV century had big role in the history of Azerbaijani science and book. The works written by him were not only used as a textbook in the scientific-educational centre Rabi-Rashidi created by him but also scripted by copyists, were sent to the different eastern countries. The necessity of the study and investigation of the works by F.Rashidaddin is also felt today. That's why in the given article it is told about the collection «Jameut-Tasanifi-Rashidi» by the scholar-vazir and the works included in it.

Rəyçilər: t.e.d. F.Ələkbərli, t.e.d. A.C.İsgəndərov

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 02 noyabr 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 05)